

Den språkhistoriska kunskapens värden

Språkhistoria i ett historiedidaktiskt perspektiv

Jonatan Pettersson

Språkhistoria tas sällan upp i didaktiska diskussioner om svenskämnet i ungdomsskolan.* Det beror knappast på något allmänt bristande intresse för språkhistoria – det är ett populärt ämne, ingen tvekan om det. Men den språkhistoriska kunskapens värde tenderar att tas för givet eller uppfattas som kunskap för kunskapens skull; *varför* vi ska lägga tid på språkhistoria i undervisningen är sällan debatterat. Vad beror det på? Kanske för att svenskämnets språkdel oftast diskuteras utifrån ett färdighetsperspektiv där språkhistoria har svårt att hävda sig – vem blir egentligen bättre skribent av att känna till den germanska ljudskridningen? Men det finns tveklöst värden med språkhistorisk kunskap (bortsett från det egenvärde som ligger i humanistiska kunskaper), och det är nödvändigt att sådana värden formuleras för att kunskapsområdet inte ska marginaliseras till obefintlighet i undervisningen.

Syftet med den här artikeln är alltså att diskutera ett förslag till en tänkbar teoretisk, ämnesdidaktisk grund för språkhistoria med konkreta utgångspunkter för en meningsfull undervisning. Av didaktikens grundfrågor – vad, hur och varför? – diskuteras här främst varför-frågan, d.v.s. vad språkhistorisk kunskap kan ha för särskilt värde som motiverar dess plats i svenskundervisningen. Fokus läggs här på undervisningen i ungdomsskolan (årskurs 7–9 och gymnasiet) även om konsekvenserna för lärarutbildningen också berörs.¹

Utgångspunkter för en språkhistoriedidaktik

Det finns alltså ganska lite att bygga på av tidigare didaktiska diskussioner om språkhistoria. I nästan ensamt majestät står en publikation från ett ämnesdidaktiskt seminarium hållit vid Institutionen för nordiska språk vid Lunds universitet 1984 med rubriken “Språkhistoriens mening” (Teleman

* Forskningen som ligger till grund för artikeln har delvis bedrivits inom en tjänst vid Institutionen för svenska och flerspråkighet vid Stockholms universitet, men har framför allt möjligjorts genom ett postdoktoralt stipendium från Åke Wibergs stiftelse.

¹ Språkhistoria i grundskolans tidigare årskurser tas upp i Ericsson (under utg.). Av utrymmesskäl redogör jag inte för hur ämnesområdet språkhistoria kan placeras in i den svenska ämnesdidaktiska forskningen, exempelvis utifrån olika ämneskonceptioner (jfr översikt i Hansson 2011:24–41). Jag planerar att behandla det i en separat artikel.

1984a). Inläggen behandlar språkhistoria från ett flertal olika infallsvinklar.² Främst diskuteras högskolans undervisning och lärarutbildningen, men i förhållandevis liten grad när man fram till någon slags slutsats om vad ämnet har att ge de blivande lärarnas elever och inte heller något tydligt svar på själva varför-frågan. (Mer om denna seminarierapport längre fram.) Ekon av seminariet kan anas i Ulf Telemans bok om svenskundervisning *Lära svenska* (1991) som berör den språkhistoriska kunskapens värde, dock huvudsakligen indirekt.³ Därefter tycks diskussionen klinga av bland ämnesspecialisterna.⁴

Inte heller i didaktiskt orienterade publikationer om svenskämnet ges mycket vägledning. Ett belysande exempel är Bengt Brodows arbete om svenskämnet i gymnasieskolan, *Perspektiv på svenska* (1996a, b), där språkhistoria behandlas på två sidor text (1996b:322–324). Någon genomtänkt ämnesdidaktiskt grund för språkhistoria utvecklas inte, och nyttan med att kunna läsa texter från äldre språkperioder diskuteras egentligen bara för att avfärdas. Språkhistoriens värde blir i stället underhållning:

Men allt i skolan behöver ju inte vara krasst nyttoinriktat. Man ska unna sig lite roligt också, och det kan vara roligt för eleverna att se hur julevangeliet såg ut i Gustav Vasas bibel eller läsa en Fredmans epistel med den stavning och den typografi som användes på Bellmans tid. (Brodow 1996b:323)

Kulargumentet kan visst vara bra och användbart, särskilt om ämnet utifrån uppfattas som tungt och främmande, men ämnesdidaktiskt är det en triviali-

² Rapporten innehåller: en översikt över ämnets utveckling i högskoleundervisningen under 1900-talet (av David Kornhall); diskussioner om vad språkhistoria är (av Bo Ralph resp. Maj Reinhamar); pedagogiska överväganden av lärare på högskolans utbildningar i språkhistoria med särskild hänsyn till blivande lärare (av Anna Larsson resp. Bengt Audén), diskussioner om språkhistoriskt ämnesinnehåll (av Tore Jansson resp. Nils Jørgensen) och en kritisk diskussion av ett av skolans då mest spridda läromedel utifrån styrdokument (av Tor G Hultman). I en separat artikel följer Audén (1986) följer upp sitt eget bidrag.

³ I Teleman (1991) diskuterar inte språkhistoria direkt, men det förefaller vara en del av en typ av ämneskunskap som han benämner ”[d]e historiska, sociologiska och psykologiska villkoren för språkbruk – underlaget för val av strategier i meddelelsesituationer” (1991:33). Målet med detta tolkas dock i ett färdighetsorienterat nyttoperspektiv: ”Man måste veta hur den ena eller den andra sortens språk fungerar i samspel med andra människor för att själv kunna arbeta med språket” (1991:38). Jag är inte övertygad om att språkhistorisk kunskap eller kunskap om variation nödvändigtvis förbättrar kommunikativ färdighet. Finns det inte andra värden som är mer närliggande? Teleman formulerar det i de övergripande målen, nämligen att språkkunskaperna kan öka ”människors förståelse av sig själva som individer och samhällsvarelser” (1991:32). Detta är mer i linje med seminarievolymens tankar om värdet med språkhistoria.

⁴ Två examensarbeten från lärarutbildningen vid Karlstads universitet under senare tid tycks vara de enda undantagen (Ivarsson 2007, Persson 2011). De pekar på en osäkerhet om språkhistoriens plats i ämnesundervisningen bland både elever och lärare, vilket stämmer ganska väl med generella iakttagelser i Hanssons (2011) undersökning av svenskämnetts språkdel från samma tid.

sering av området. Tillspetsat blir slutsatsen att språkhistorisk kunskap helt enkelt inte är bra för något särskilt.

Seminarierapporten från 1984 tillhandahåller ändå vissa formuleringar och ställningstaganden som kan ligga till grund för en vidare diskussion om värdet med språkhistoria i undervisningen. Exempelvis menar Anna Larsson att språkhistoriska kunskaper skapar en ”delaktighet i en kulturgemenskap” och öppnar för ”tolerans och förståelse för språkliga varianter” (1984:35). I redaktörens efterord till rapporten sammanfattas en uppfattning som sägs ha varit allmän bland deltagarna:

Alla kolleger verkar också erkänna målet att språkhistorien framför allt bör ge eleverna möjligheten att förstå sitt eget och samtidens språkbruk historiskt, dvs att kunna förklara det som händer på den språkliga scenen med avseende på orsaker och funktion, att inse att språkets historia inte är slut, att ha ett hum om vilka krafter som kan tänkas vara i spel. (Teleman 1984b:76)

Det är kanske en självklarhet, egentligen, att historisk kunskap kan fördjupa förståelsen av samtiden, men mig veterligen har detta alltså inte vidareutvecklats i någon didaktisk diskussion om språkhistoria i svenskundervisningen. Här ska vi ta tag i det. Finns det då kanske hjälp att hämta hos andra ämnen med historisk inriktning, om det nu inte har diskuterats särskilt mycket inom språkvetenskap?⁵ Vad säger man inom historieämnet självt? Om det historiska perspektivets särskilda värde är bearbetat någonstans, så måste det ju vara där! Det blir därmed motiverat med en utflykt till historiedidaktiken, men först en kort diskussion om vad språkhistoria är och kan vara: Vad är det för ämnesinnehåll som ska didaktiseras?

Vad är språkhistoria?

Det tycks vara skillnad på hur man vanligen uppfattar forskningsämnet språkhistoria och högskolans undervisningsämne språkhistoria. Ofta verkar forskningsämnet förstås så som det definieras i NE:s artikel ”Språkhistoria”, nämligen ”studiet av språks förändringar” särskilt systemiska förändringar (Jansson 2013). Även om det finns andra åsikter om vad språkhistoria är eller borde vara, menar jag att detta är en uppfattning som återkommer.⁶

⁵ Även inom litteraturdidaktiken är det historiska perspektivet förhållandeviis lite behandlat, men i en kort diskussion om äldre litterära texter pekar Boglind (2012) på liknande värden som språkvetarna i seminarierapporten.

⁶ Jfr översikten i Svensson (1988:11–12) där just ”förändring” är det fokuserade, men även en språkbruksinriktad språkhistoria diskuteras. Frågan om vad språkhistoria är och kan vara berörs i flera av bidragen i Teleman (1984a).

Undervisningsämnet språkhistoria på högskolan ser däremot annorlunda ut.⁷ Även där utgör visserligen språksystemet och dess förändringar en del, men i kurser som kort och gott benämns språkhistoria ingår även sådant som det färdighetsinriktade momentet texttolkning, texthistoria, runologi, ortnamn, dialekter, samtalshistoria, stilhistoria etc., snart sagt allt som handlar om språk i historiskt perspektiv.⁸ Undervisningsämnet språkhistoria har alltså vidare ramar än forskningsämnet, och det definieras dels av det historiska perspektivet, dels av den historiska egenskapen hos föremålet för undervisningen.

Det är självklart att välja en inkluderande syn på språkhistoria när en språkhistoriedidaktik ska formuleras; det finns inga rimliga skäl till varför man skulle begränsa sig till sådant ämnesinnehåll som traditionellt ansetts höra till forskningsämnet språkhistoria. Didaktiseringen handlar alltså om den historiska dimensionen hos i princip allt som har med språk att göra.⁹

Det här kan tyckas trivialt, men det är inte självklart när man betraktar styrdokumenten för ämnet svenska i ungdomsskolan. Där kan man lätt få intrycket att det historiska perspektivet har skrivits in utifrån en snävare syn på språkhistoria, och det är därmed lätt att missa hur mycket av ett historiskt perspektiv som faktiskt (kan) underförstås.¹⁰ Det explicit historiska innehållet i styrdokumenten begränsas i stort sett till formuleringar om ”det svenska språkets ursprung” samt jämförelser med besläktade språk. Det är formuleringar som beskär den språkhistoriska kunskapens domän till en minimal utbredning.¹¹ För att bara ta ett exempel från listan på centralt innehåll som ropar efter ett historiskt perspektiv: ”Nya ord i språket, till exempel lånord” (LpGr 2011:227). Kan man förbigå det historiska perspektivet om eleverna ska utveckla en förståelse för och förhållande till ordförrådets nykomlingar?

⁷ Den kortfattade beskrivningen baseras på en inventering av högskolekurser som var sökbara ht 2012 och som bar namnet ”Språkhistoria”. Här finns inte utrymme att rapportera undersöningen i detalj.

⁸ Jfr även upplägget i Pettersson (2005), ofta använd som kurslitteratur på språkhistoriska kurser på högskolan, som explicit (s. 7–8) väljer att lyfta in annan ”språkhistorisk forskning” än enbart den som handlar om språkförändring, t.ex. dialekter, ortnamn och personnamn och kunskap om utgåvor och historiska handböcker.

⁹ Med ett vidgat textbegrepp bör man kanske snarare tala om allt som har med kommunikation att göra. Jag går inte in på det vidare här.

¹⁰ För 7–9 pekas visserligen ”Språkbruk genom tiderna” ut som ett centralt innehåll, men kunskapskraven är det alltså språksystemet och dess historia som skrivs fram, jfr not 11.

¹¹ För gymnasieskolan formuleras ”det svenska språkets ursprung” (LpGy 2011:161) som ett centralt innehåll och i kunskapskraven för Svenska 3 heter det att eleven ska kunna ”redogöra för några aspekter av det svenska språkets släktkapsförhållanden och historiska utveckling” (LpGy 2011:181). A-betyget har även krav på att föra resonemang om språkförändring. För årskurs 7–9 är ”Språkbruk genom tiderna” ett centralt innehåll medan kunskapskraven säger att eleven ska kunna ”föra [...] resonemang om svenska språkets historia, ursprung och särdrag samt jämföra med närliggande språk och beskriva tydligt framträdande likheter och skillnader.” (LpGr 2011:230)

Är det inte rentav en mycket väsentlig förutsättning för en diskussion om dagens länord att man också har insikt om att ord har strömmat in i svenska från växlande väderstreck sedan urtid och så lär göra även fortsättningsvis? Kanske är det tänkt att det historiska perspektivet ska underförstås? Då kan det också lätt missas. Här menar jag att en språkhistoriedidaktik bör kunna göra nytta, genom att formulera det historiska perspektivets värde för en mängd områden inom svenskämnet där det kanske inte skrivs fram explicit i styrdokumenten. Det handlar om att inte finna sig i att vara implicit utan föra lite oväsen och ta plats!

Språkhistoria i ett historiedidaktiskt perspektiv

Det ämnesdidaktiska seminariet i Lund gav vissa utgångspunkter för att didaktisera ämnesområdet språkhistoria, men som redaktören skriver i inledningen innehåller det ”få förslag till konkreta lösningar. De flesta författarna näjer sig med att linjera upp problemen” (Teleman 1984a:v).¹² Här försöker vi ta ett steg till framåt, även om utrymmet inte medger mer än exemplifieringar och ansatser. Men vi börjar alltså med att slänga en snabb blick på hur historieämnet har didaktiseras.

Historiedidaktiken

Historiedidaktiken och svenskämnets didaktik skiljer sig åt i vissa avseenden som inte bara har att göra med att det är två olika ämnen. Svenskämnets didaktik har vanligen haft sin utgångspunkt i undervisningssituationen (jfr t.ex. Arfwedson 2006:120). Historiedidaktiken präglas däremot av en vidare förankring:

Historiedidaktik handlar om förmedling av historia. [...] Historiedidaktiker intresserar sig följaktligen för vilken historia som förmedlas, hur denna historia förmedlas samt av vem och till eller för vem. (Karlsson 2009:37–38)

Historiedidaktik måste alltså inte handla om undervisning utan gäller ofta frågor om historia som kunskap, konstruktion och tankekategori. Naturligtvis finns det även inom historiedidaktiken en förankring i skolan och unga människors utveckling, men man ser historia som något som finns omkring oss överallt i vår vardag. Med en sådan infallsvinkel blir det relevant att ämnet didaktiseras utifrån frågor om historiebruk, exempelvis om olika gruppars kollektiva minnen, om historia som identitetsskapare, om hur makt-

¹² Det är lite orättvist, för det finns tveklöst konkreta förslag, inte minst av redaktören själv i efterordet.

en utnyttjar historia som ett legitimerande instrument etc. (jfr Ericsson 2005: 17).

En stor del av den historiedidaktiska diskussionen har mötts i begreppet historiemedvetande. Det kan förstas som sammanhanget mellan tolkningen av det förflutna, förståelsen av samtiden och framtidens utsikter. De tre, kronologiskt avgränsade betraktelsesätten – dåtidstolkning, samtidsförståelse och framtidsförväntan – utgör tankekategorier, och historiemedvetandet kännetecknas av en förmåga att både göra bruk av dem enskilt och i samspel. Begreppet historiemedvetande har blivit ett kärnbegrepp inom historiedidaktiken, och det har diskuterats och teoretiseras grundligt (jfr Berntsson 2012:15–18). En genomarbetad begreppsutredning genomförs i Jensen (1997), och den utgör utgångspunkten för det fortsatta resonemanget här.

Jensen (1997) menar att historiemedvetandet bör förstas som ett delbegrepp av ett överordnat tidsmedvetande. Det omfattar ”alla former av medvetande om förhållandet mellan dåtid, nutid och framtid” (1997:59), exempelvis att vi kan vara medvetna om årstidernas gång. Även om vi kan bli överraskade av den första halkan eller av att ljuset återvänder på våren, kan kunskapen om det förflutna förbereda oss för framtidens halkor eller hjälpa oss att förhålla oss till de mörka månaderna. Själva möjligheten att förhålla sig till tillvaron i kronologiska kategorier kan beskrivas som att man har ett tidsmedvetande. Historiemedvetandet är alltså en del av tidsmedvetandet, nämligen sådant som angår mänskligt betingade eller mänskligt framkallade händelser, tillstånd och processer.

För Jensen är de tre kronologiska betraktelsesätten likvärdiga kategorier i historiemedvetandet och i samspelet kan vilken som helst av de tre utgöra utgångspunkten. Dåtidstolkningen kan vara grunden för en förståelse av samtiden, men samtidsförståelsen kan lika gärna vara utgångspunkten för att förstå det förflutna eller för en framtidssprognos o.s.v. Historiemedvetandet bygger alltså på en förmåga att förstå den mänskliga tillvaron – inte bara i dåtid – utifrån samspelet mellan de olika kronologiska kategorierna.

Ett överordnat mål med historieundervisningen blir därmed att bidra till att utveckla elevernas historiemedvetande. För en mer konkret didaktisering ringar Jensen (1997:74) in ett antal områden som han ser som integrerade i historiemedvetandet, bl.a. identiteter och mötet med det annorlunda. I arbetet med dessa har historiemedvetandet förutsättningar att växa, och där kan också historiemedvetandet ha ett konkret bruksvärde för individen, exempelvis genom att stärka förmågan att förhålla sig till vad som är främmande i samtiden.

Det historiedidaktiska tänkandet som beskrivits ovan har i hög grad slagit igenom i skolans styrdokument för historieämnet. I den aktuella läroplanen för gymnasiet heter det:

Undervisningen i ämnet historia ska syfta till att eleverna breddar, fördjupar och utvecklar sitt historiemedvetande genom kunskaper om det förflutna, för-

måga att använda historisk metod och förståelse av hur historia används. Eleverna ska därigenom ges möjlighet att utveckla sin förståelse av hur olika tolkningar och perspektiv på det förflyttna präglar synen på nutiden och uppfattningar om framtiden. (LpGy 2011:66)

Historiedidaktiken har alltså lyckats koppla samman sitt områdes specifika ämneskunskaper med vissa kognitiva förmågor och ett särskilt värde för individen i tillvaron och samhället. Dessutom har man gjort undervisning av det och etablerat det i styrdokument. Här finns det saker att lära.

Språkhistoriedidaktik

Språkhistoria har ett snävare intresseområde än historieämnet, men båda förknipas av ett intresse för den mänskliga tillvaron och dess uttryck i historien. Detta grundläggande intresse inbegriper ett förhållningssätt som alltså inom historiedidaktiken har formulerats med begreppet historiemedvetande. Begreppets centrala plats inom historiedidaktiken gör det naturligt att tentativt utgå från det även för en språkhistoriedidaktik. Jag uppfattar det dock lite för storvulet (för att inte tala om otympligt) att tala om ett ”språkhistoriemedvetande”, och det är nog inte heller relevant. Insikten om språkets då, nu och framtid framträder inte som en självständig, avgränsad tankekategori som är väsensskild från historiemedvetandet. Det bör nog hellre, om man ska vara petig, förstås som en aspekt av historiemedvetandet som angår den avgränsade delen av den mänskliga tillvaron som språket utgör. Jag väljer här att tala en *historisk medvetenhet om språket*, när jag syftar på ett historiemedvetande som angår just språk och språkbruk.¹³ En historisk medvetenhet om språket innebär alltså en förmåga att förhålla sig till olika aspekter av språksystemet, språkbruket och språkliga källor utifrån samspelet mellan dåtidstolkning, samtidsförståelse och framtidsförväntan.

Målet för en språkhistoriedidaktik blir därmed att stötta utvecklingen av en sådan medvetenhet. Vad innebär det mer konkret? Och vad krävs för det?

För att ta den första frågan först: Det innebär att man behöver ringa in ett antal områden där en historisk medvetenhet om språket har ett bruksvärde, där förmågan att resonera med en historisk medvetenhet om språket är en resurs. Jag ska här kort ge några exempel på vad sådana områden skulle kunna vara, och jag tänker mig främst att de gäller elevens förhållande till olika företeelser.

¹³ Jensen skiljer rentav på historiemedvetande och historiskt medvetande, men jag drar inga konsekvenser av det i detta resonemang. Kanske kan man tala om en *språkhistorisk medvetenhet*, men jag uppfattar att det finns en risk att man överbetonar dåtidsperspektivet med ett sådant begrepp, eftersom ”språkhistoria” tenderar att förstås som något som gäller det förflyttna. Historiemedvetandet angår även samtiden och framtiden, vilket för språkets del ju behandlas inom bland annat språksociologi/sociolinguistik och grammatik.

1) Elevens förhållande till omgivningens språkliga variation. I variationen möter vi både det igenkännbara och det avvikande och annorlunda. Det som upplevs eller konstrueras som annorlunda har ofta en historisk förklaring, och kunskapen om det kan öppna en väg för förståelse, acceptans och relativisering av den egna identiteten och språkliga grupptillhörigheten.

2) Elevens förhållande till språkriktighet. I texter och skrivande möts språknormer och språkbruk, och det finns ibland starka uppfattningar om rätt och fel i språket. Att bli bekant med den historiska föränderligheten i normerna och normkällornas historia kan vara en väg mot en nyanserad hållning till språkbruk och för en fördjupad förståelse av skillnader mellan offentlig och privat litteracitet.

3) Elevens förhållande till språkets politiska dimension. Språk kan skapa gemenskap inom en grupp, och i mångspråkiga samhällen regleras ibland de aktuella språkens rättigheter på olika sätt. Sådana förhållanden har historiska förklaringar och en insikt om dem kan skapa både tolerans och en grundad uppfattning om vad som faktiskt kan eller bör förändras.

Gemensamt för dessa områden är att det handlar om en förståelse för språkbruket och för oss själva och andra som språkvarelser. Det här är förslag som skulle behöva diskuteras, konkretiseras, prövas och utvecklas, och jag avser att återkomma till det i ett annat sammanhang.

Men vad krävs då för att stötta utvecklingen av denna historiska medvetenhet om språket? Ja, mer än att bara ha ett lektionstillfälle där vi pratar om dialekter eller om språklagen. Om man följer det historiedidaktiska spåret, handlar det om att arbeta med frågeställningar utifrån de olika betraktelsesätten dåtidstolkning, samtidsförståelse och framtidsförväntan dels var för sig, dels med frågor som bjuder in till ett samspel. Och det handlar naturligtvis inte bara om att prata, man måste bygga upp en kunskap om fältet först.

Dåtidstolkningen förutsätter kunskaper från språkhistorikernas hemmaplan: Vad hände i språket, när och varför? Hur såg det ut? Vilka skrift- och talhändelser förekom? Etc. En kronologisk översiktskunskap och orienteringsförmåga är nödvändiga resurser liksom en förståelse för modeller för att förklara språkförändring.

Samtidsförståelsen handlar om aktuell språkvariation och språksituation. Här hämtas underlag från språksociologi (med dialektologi) och nusvensk grammatik, och det krävs bland annat en förståelse för hur språksystemet ser ut, olika slags variation, begrepp som lekter och identitet och språkets förmåga att inkludera och exkludera. Etc.

Framtidsförväntan förutsätter ofta kunskaper om samtiden och det förflutna, och det kanske är det betraktelsesätt som mer sällantränger sig på inom språkhistoriska diskussioner. Inom ämnet historia kan nog frågor om vad som kommer att ske i framtiden att upplevas som mer brännande: Vad sker i våra samhällen om den globala temperaturen stiger med mer än 2°?

Riktigt lika oroande är kanske inte frågor om vad som händer med språket, även om debattörer då och då har deklarerat att katastrofen är nära. Men framtidsförväntan kan handla om frågor om hur man uppfattar vart utvecklingen är på väg. Försätter dialekterna? Kommer *hen* att bli en del av den offentliga skriftspråksnormen? Det handlar i första hand inte så mycket om uppfattningarnas sanningsgrad som att vi över huvudtaget har en uppfattning, och det ansluter till vars och ens övergripande språksyn: Blir det till exempel sämre och sämre eller bättre och bättre eller vad?

När det gäller samspelet mellan de tre betraktelsesätten kan alltså var och en av de tre duga som utgångspunkt. Vi kan försöka tolka en historisk språkförändring genom jämförelser med liknande fall i senare perioder eller samtidens; vi kan diskutera samtida variation genom att utnyttja kunskaper om hur språk har varierat historiskt; eller vi kan resonera om framtida språkförändringar och scenarier utifrån kunskaper om samtidens eller det förflyttna. Konsekvensen av detta är alltså att en språkhistoriedidaktik inte alls bara anger det förflyttna, utan den handlar om språksystem och språkbruk i variation och förändring och alla dess olika uttryck genom tiden in i nuet och framtidens. Den handlar om att göra olika slags kunskap om språket relevant i olika frågor, och att träna färdigheten att se ett problem ur olika synvinklar, nämligen de som de olika kronologiska betraktelsesätten medger.

Det som presenterats här är nog inte några revolutionerande nyheter, men som jag uppfattar det har det saknats ett sammanhållet sätt att diskutera språkhistoria i ett svenskämneshistoriskt perspektiv. Utifrån en uppfattning om den historiska medvetenhetens värde, skulle man kunna arbeta mer systematiskt med det historiska perspektivet i samspelet med ämnesområden som till exempel grammatik och språksociologi. Läser man bara ungdomsskolans styrdokument för svenskämnet är det lätt att få uppfattningen att språkhistoria är samma sak som det indoeuropeiska språkträdet. Och självklart har det mycket att säga oss. Men en språkhistorisk didaktik skulle kunna visa att språkhistoria är en grund för förståelse av oss själva och ett stöd för att förhålla oss till språksamhället omkring oss. Det kan förtydliga det särskilda värdet med språkhistoria och därmed också bidra till att försvara språkhistoriens plats i undervisningen.

Vad gör man?

Om man som lärare ser ett värde med detta sätt att didaktisera språkhistoria, vad gör man då? På sikt bör man slå sig ner och skriva om formuleringarna i styrdokumentet för svenskämnet på högstadium och gymnasium – nu dominerar färdighetsperspektivet.¹⁴ Man önskar sig formuleringar som:

¹⁴ Ett typiskt exempel är när kunskaper om svenska (historiskt, språksociologiskt och grammatiskt) tänks ”bidra till att stärka elevernas medvetenhet om och tilltro till den egna språ-

Undervisningen i språkhistoria ska syfta till att eleverna utvecklar en historisk medvetenhet om olika frågor som rör det samtida språkbruket. Den historiska medvetenheten ger eleven perspektiv på sig själv som språkvarelse och det egna språkbruket och det öppnar för ett nyanserat förhållningssätt till språklig variation.

Eller något i den stilten. Man kan i alla fall diskutera det, för det dröjer nog (i skrivande stund) ett tag innan det blir dags att skapa nya styrdokument igen. Inget hindrar dock att man planerar sin undervisning för att stärka en språkhistorisk medvetenhet hos eleverna, om man ser ett värde med det. Det ger en modell för att strukturera undervisning om olika slags ämnesinnehåll, där ett visst tema bearbetas utifrån de tre kronologiska betraktelsesätten både för sig och integrerade. Två illustrerande förslag ges i Figur 1.

Frågorna i Figur 1 är inte formulerade för att passa någon speciell elevkategori.¹⁵ Avsikten är främst att visa på vilken typ av frågeställningar som skulle kunna vara relevanta dels för en fördjupning inom respektive kategori, dels frågeställningar som mer eller mindre förutsätter en växling mellan olika kategorier.¹⁶ En rätt stor del av frågorna har inte någon explicit historisk inriktning, av naturliga skäl, men de öppnar för det historiska perspektivet.

Vad krävs av läraren och utbildningen av lärare för att man ska kunna arbeta i denna riktning? Förslagsvis kan man sammanfatta behoven i tre punkter:

1. en bred orienteringskunskap om språkhistorien (språksystemet och språkbruket genom historien, texthistoria, språkpolitikens historia etc.)
2. punktvisa fördjupningar utifrån didaktiskt motiverade utgångspunkter, exempelvis ortografi och flerspråkighet (tjänar som exempel för 3.)
3. verktyg för att didaktisera ämnesinnehållet (bland annat begrepp som historiemedvetande, kronologiska kategorier)

Naturligtvis är det ett överordnat mål att studenterna utvecklar sin historiska medvetenhet om språket. Det ges inte utrymme här att gå in på hur dessa förslag skulle lösas i detalj, men listan innehåller nog inte nyheter rakt igenom. De didaktiska infallsvinklarna kan vara det som saknas sedan tidigare, och det är väl bara att ta itu med.

liga och kommunikativa förmågan” (Lpgr 2011:222). Det finns ett inslag av strävan efter förhöjd medvetenhet, men det gäller ytterst den egna språkliga *förmågan*.

¹⁵ Jag hoppas kunna återkomma i en separat publikation med konkret utformat undervisningsmaterial.

¹⁶ Ett från början icke avsett mönster i frågorna är att de som är inriktad på en tidskategori har tenderat att bli öppna frågor som efterfrågar redogörelser och förklaringar medan de som är inriktade på samspelet har tenderat att bli slutna frågor som efterfrågar argumentation.

	Område: svenska ortografi		
	Dåtidstolkning	Samtidsförståelse	Framtidsförväntan
Exempel på relevanta frågeställningar.	Hur och när och varför växte dagens ortografiska norm fram?	Hur används ortografisk variation i olika genrer, medier och skrivsituationer?	Går vi mot större/mindre frihet i stavningen?
Exempel på nödvändig kunskap, relevanta ämnen, begrepp etc.	Avsaknad av gemensam norm, tryckerikonsten, stavningsdebatten, dekorativ stavning, framväxt av normkällor.	Ortografisk variation i olika slags texter, dagens normkällor. Dekorativ stavning (personnamn, informell skrift, graffiti). Etc.	Samtida skrift bruk, attityder till ortografiska normer, politiska värden i stavning.
Frågor som kräver samspel mellan olika betraktelsesätt.	Vilka kommunikativa värden och känslor kan det ligga i en speciell stavningsnorm och hur kan man förklara det? Bör vi ändra stavningsnormen, exempelvis i riktning mot mer ljudenlighet? Är det möjligt att reformera den ortografisk normen från politiska instanser?		

	Område: Flerspråkighet		
	Dåtidstolkning	Samtidsförståelse	Framtidsförväntan
Exempel på relevanta frågeställningar.	Vilken roll har flerspråkiga miljöer spelat för svenskaans förändring?	Hur påverkas ordförrådet i svenskaan av kontakten med andra språk idag?	Hur kommer språksituationen att utvecklas i Sverige och vad betyder det för svenskaan?
Exempel på nödvändig kunskap, relevanta ämnen, begrepp etc.	Språken i det svenska riket under äldre tid, språk respektive dialekt, tal- och skriftspråk etc.	Språklagstiftning. Minoritetsspråk. Andra stora språk. Språkkontakt. Storstadsvarieteter.	Befolkningsutveckling, migration, samhällsutveckling, språkstatus.
Frågor som kräver samspel mellan olika betraktelsesätt.	Kommer arabiska att bli ett minoritetsspråk i Sverige? Kan vi och bör vi ”rädda” dialekter som håller på att försvinna? Är flerspråkigheten i samhället ett hot mot svenskaan?		

Figur 1. Två förslag på frågor och ämnesinnehåll för undervisning som syftar till att bidra till en utveckling av en historisk medvetenhet om språket

Avslutning

Det finns naturligtvis ett egenvärde med språkhistorisk kunskap som inte behöver motiveras av någon särskild användbarhet eller nytta – för en humanist är detta självklart. Men nu gör språkhistorisk kunskap också nytta och är användbar, det är något jag vill hävda, och jag menar att det är helt nödvändigt att vi formulerar detta. Annars är risken stor att detta kunskapsområde fortsätter att leva fördolt i undervisningens styrdokument som något underförstått. Här har jag argumenterat för att historiedidaktikens lins kan hjälpa oss att se och formulera ett sådant värde med språkhistoria. Inom den gängse ämnesdidaktiken för språkdelen inom svenska skämnnet, med dess stora orientering mot kommunikativa färdigheter, tappar språkhistoria annars lätt sin relevans, vilket förmögligen bidragit till tyvärr kring ämnesområdet. Med det historiedidaktiska synsättet aktualiseras andra tänkbara värden som utvecklar ”människors förståelse av sig själva som individer och samhällsvarelser”, med en formulering lånat av Teleman (1991:32). I detta menar jag att språkhistoria har en väsentlig uppgift.

Litteratur

- Arfwedson, Gerd B. 2006. *Litteraturdidaktik från gymnasium till förskola. En analys av litteraturundervisningens hur-fråga med utgångspunkt från svenska didaktiska undersökningar i ett internationellt perspektiv.* (Vetenskapsrådets rapportserie. 11.) Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Audén, Björn 1986. Studerandecentrerad språkhistoria på ämneslärarlinjen. (Nordlund. Småskrifter från institutionen för nordiska språk i Lund. 10.) Lund, Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 1–34.
- Berntsson, Kerstin 2012. *Spelar släkten någon roll. 'Den lilla historien' och elevers historiemedvetande.* (En publikation från Forskarskolan i historia och historiedidaktik. 15.) Lund: Forskarskolan i historia och historiedidaktik, Lunds universitet.
- Boglind, Ann 2012. Äldre texter ger nya perspektiv. I: *Svenskkläraren*. 3. S. 5.
- Brodow, Bengt 1996a. *Perspektiv på svenska. I. Helheten.* Solna: Ekelund.
- Brodow, Bengt 1996b. *Perspektiv på svenska. II. Momenten.* Solna: Ekelund.
- Ericsson, Hans-Olof 2005. Historiedidaktik och historia. En introduktion i historiedidaktiska perspektiv samt några tankar om historia och historiedidaktik inom lärarutbildningen. I: H.-O. Ericsson m.fl. (red.) *Historiedidaktiska perspektiv.* Jönköping: Jönköping University Press. S. 7–62.
- Ericsson, Jessica under utg. *Språkhistoriedidaktik.* Lund: Studentlitteratur.
- Hansson, Fredrik 2011. *På jakt efter språk. Om språkdelen i gymnasieskolans svenska skämnne.* (Malmö Studies in Educational Sciences. 60.) Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Ivarsson, Maria 2007. *Undervisning av svensk språkhistoria på gymnasiet. Interview med gymnasielärare, samt elevenkäter.* Opublicerad C-uppsats vid Estetisk-filosofiska fakulteten, Svenska vid Karlstad universitet.

- Janson, Tore 2013. Språkhistoria. I: Nationalencyklopedin. (<http://www.ne.se/lang/språkhistoria>) Hämtad 2013-12-27.
- Jensen, Bernard Eric 1997. Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik. I: Ch. Karlegård & K.-G. Karlsson (red.) *Historiedidaktik*. Lund: Studentlitteratur. S. 49–81.
- Karlsson, Klas-Göran 2009. Historiedidaktik: begrepp, teori och analys. I: K.-G. Karlsson & U. Zander (red.) *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Lund: Studentlitteratur. S. 13–66.
- Larsson, Anna 1984. Språkets historia tog väl inte slut med Strindberg? I: U. Teleman (red.) *Språkhistoriens mening. Rapport från det andra ämnesdidaktiska seminariet i nordiska språk, Lund*. (Nordlund. Småskrifter från institutionen för nordiska språk. 5. 1984.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 35–39.
- LpGr 2011 = *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmen*. 2011. Stockholm: Skolverket.
- LpGy 2011 = *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola*. 2011. Stockholm: Skolverket.
- Persson, Linda 2011. *Språkhistoria i undervisningen. En studie om fem verksamma lärares syn och arbetssätt*. Opublished C-uppsats vid Estetisk-filosofiska fakulteten, Avdelningen för svenska vid Karlstad universitet.
- Pettersson, Gertrud 2005. *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenska och dess utforskande*. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, Jan 1988. Nordistikens kunskapsintressen. I: J. Svensson (red.) *Nordistiken som vetenskap. Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder*. Lund: Studentlitteratur. S. 9–30.
- Teleman, Ulf (red.) 1984a. *Språkhistoriens mening. Rapport från det andra ämnesdidaktiska seminariet i nordiska språk, Lund*. (Nordlund. Småskrifter från institutionen för nordiska språk. 5. 1984.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Teleman, Ulf 1984b. Språkhistoriens mening. Prolegomena till en fortsatt analys av språkhistoriens didaktik. I: U. Teleman (red.) *Språkhistoriens mening. Rapport från det andra ämnesdidaktiska seminariet i nordiska språk, Lund*. (Nordlund. Småskrifter från institutionen för nordiska språk. 5. 1984.) Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 71–79.
- Teleman, Ulf 1991. *Lära svenska. Om språkbruk och modersmålsundervisning*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden. 75.) Stockholm: Svenska språknämnden.